

Dr. sc. Šefko SULEJMANOVIĆ

Institut za društvena i religijska istraživanja

UZURPACIJA MEKTEBA KAO REFLEKSIJA NEGIRANJA IDENTITETA BOŠNJAKA U POSLIJERATNOM PERIODU NOVE JUGOSLAVIJE NA PRIMJERU TUZLE I NJENE OKOLINE

Apstrakt: *Nova, socijalistička Jugoslavija, s Komunističkom partijom na čelu, zagovarala je radikalno razračunavanje sa svim recidivima retrogradne građanske prošlosti, i kreiranje "novog socijalističkog čovjeka". U Državi proklamovanog bratstva i jedinstva, nacionalni identitet Muslimana u poslijeratnim godinama bio je perfidno osporen, iako je eksplicitno potvrđivan u svim dokumentima u vrijeme narodnooslobodilačke borbe. Političko osporavanje nacionalnog identiteta Muslimana imalo je teške i dalekosežne posljedice. Nizom mjera koje je donosila nova državna vlast, u cilju slabljenja i marginaliziranja religije, veliki broj vjerskih i kulturnih objekata Muslimana, a prije svega mekteba, bio je konfiskovan i pretvoren u narodne škole. Uzurpacija mekteba bila je u tijesnoj korelaciji s negiranjem identiteta Muslimana i uskraćivanjem osnovnih građanskih prava. Rad koji se bavi ovako osjetljivim nacionalnim pitanjem konceptijski i sadržajno je oslonjen na 20 izvornih dokumenata iz Arhiva Tuzlanskog kantona koji apodiktično svjedoče o odnosu tadašnje komunističke vlasti prema Muslimanima i njihovim duhovnim potrebama i materijalnim dobrima.*

Ključne riječi: *Nova Jugoslavija, Muslimani/Bošnjaci, identitet, Komunistička partija, Tuzla i njena okolina, mektebi, uzurpacija i konfiskacija.*

UVOD

Naučni skup pod sugestivnim nazivom *Značaj naslijeđa u očuvanju identiteta države i pojedinca*, ukazuje da naslijeđe ima veliki utjecaj, ili značaj, za očuvanje identiteta države i pojedinca. Ako prihvatimo postavku da je naslijeđe

sve ono što mlađe generacije preuzimaju od starijih, bilo da je riječ o materijalnoj ili duhovnoj ostavini, onda naslijeđe, kao takvo, u velikoj mjeri determinira proces formiranja navedenih identiteta. Sociolozi govore o identitetskoj polimorfosti, od ličnog ili osobnog identiteta, do društvenih identiteta kao što su: etnički, vjerski, kulturni, spolni i drugi. Kao historijske činjenice, identiteti se grade godinama, i stoljećima, i nužno su supstruirani u zavičajnim naslijeđima. Devastacijom tih duhovnih i materijalnih naslijeđa potkopavaju se temelji svakog identiteta.

Kao i kod drugih bosanskohercegovačkih naroda, koje veže zajednički životni prostor, etničko porijeklo i jezičke osnove, religija je odigrala važnu ulogu u formiranju bosanskohercegovačkih Muslimana, odnosno Bošnjaka¹, kao posebne etničke zajednice. Istovjetnu ulogu i kod Srba i kod Hrvata odigrao je konfesionalni moment.² Stoga i ne čudi kolokvijalna navika da se religijska, odnosno konfesionalna odrednica sinonimno koristi za narodnost.³ Prema religijskim simbolima, ili objektima sakralne arhitekture, uglavno se prepoznaje etnički karakter naših naroda i geografski prostor na kome žive. Samo spominjanje više naroda nužno podrazumijeva multikulturalizam, a to znači priznavanje i uvažavanje više identiteta, što je nužan i jedini *modus vivendi* na našim prostorima.⁴ Osjetljivo pitanje identiteta u tijesnoj je korelaciji s elementima psihološkog i emotivnog, i uvijek je povezan sa osjećajem sigurnosti, pripadanja i povjerenja.⁵

¹ Riječi "Musliman" i "Bošnjak" u ovome radu korišteni su sinonimno. Opće je poznato da se riječ Bošnjak koristila u Osmansko doba. U vrijeme Austro-ugarske Bošnjaci su nazivani Muhamedancima, da bi se za vrijeme stare (Kraljevine) Jugoslavije nazivali Muslimanima. U novoj, avnojevskoj Jugoslaviji musliman s malim početnim slovom "m" označavao je vjersku odrednicu, da bi se tek Ustavom iz 1963. godine, sa priznanjem muslimanske nacionalnosti, riječ Musliman s velikim početnim slovom "M", upotrebljavala kao nacionalna odrednica. Muslimani su obnovili svoj autentični nacionalni naziv Bošnjak 1993. godine. Usporedi: Vera Katz, Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji (1943-1993) – kratak pregled, *Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji: Zbornik radova*, Sarajevo, 2017, 23-25, (dalje: V. Katz, *Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji*); O etničkom biću Bošnjaka i etimološkom karakteru njihovog imena više vidjeti u: Adib Đozić, „Osnovne društveno-historijske i etimološke činjenice o Bosni i Hercegovini i Bošnjacima; *Studije o bošnjaštvu*, Sarajevo – Tuzla, 2012, 53-64, (dalje: A. Đozić, *Studije o bošnjaštvu*). Obzirom da se za nacionalnu oznaku Bošnjaka, u vrijeme koje tretira ovaj rad upotrebljavao naziv Muslimani, to je i u ovome radu često tako i korišten, bilo da je riječ o citatu, ili autorovom tekstu.

² „Religija nije bila činilac etničkog izdvajanja samo u slučaju Muslimana, već i kod ostalih naših naroda. I ne samo u prošlosti već je i danas za veliki broj ljudi, naročito kada žive u etnički i religijski heterogenim oblastima, religija sinonim za narodnost.“ Atif Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo, 1969, 27.

³ Tako se unarodu podrazumijeva da su Srbi pravoslavci, Hrvati katolici, a Bošnjaci muslimani.

⁴ Pod našim prostorima podrazumijevamo bosanskohercegovački prostor i njegovo bliže okruženje.

⁵ Više o navedenom vidi u: A. Đozić, „Bosanski identitet u dominirajućim matricama mišljenja, *Studije o bošnjaštvu*, 65-72; Alija Hamzić, *Razaranje identiteta lokalne mikrosocijalne i etničke*

O osjetljivosti nacionalnog pitanja, i njegovim psihološkim i emotivnim elementima ne govorimo bez razloga. Bošnjaci su bili prinuđeni tokom svoje povijesti često dokazivati, ali i braniti svoj identitet.⁶ U vrijeme narodnooslobodilačke borbe, u zavnobihovskim dokumentima Muslimani su sasvim ravnopravno tretirani sa Srbima i Hrvatima.⁷ Po završetku rata, bosanskohercegovačko stanovništvo s velikim entuzijazmom, na krilima proklamovanog bratstva i jedinstva, krenulo je u obnovu u ratu porušene zemlje. Međutim, Muslimani će se vrlo brzo suočiti s političkim osporavanjem njihovog nacionalnog identiteta, što će ih dovesti u diskriminirajući položaj u odnosu na druge jugoslavenske narode.⁸ Dehumanizirano svrstavanje Muslimana u nedefinisanu kategoriju „neopredijeljeni“, ili ih administrativno prisiljavati da se opredjeljuju i nacionaliziraju kao Srbi i Hrvati,⁹ ili da svoju pripadnost, mimo svoje volje, upisuju s malim ili velikim slovom “M“, nije dalo željene rezultate.¹⁰ Upravo je *prihvatanje neopredjeljivanja bilo najjasnije bošnjačko opredjeljivanje*.¹¹ Međutim, partijsko osporavanje identiteta Muslimana/Bošnjaka reflektirat će se na ozakonjeno uzurpiranje i devastaciju

zajednice: Studija slučaj Koraj, knjiga I, Tuzla, 2009, str. 10, 23, 24, 27, 43 i 65, (dalje: A. Hamzić, *Razaranje identiteta*).

⁶ O teorijskom identificiranju i diferenciranju pojmova “narod” i “nacija” vidi više u: Kasim Suljević, *Nacionalnost Muslimana*, Rijeka, 1981, 13-17, (dalje: K. Suljević, *Nacionalnost Muslimana*).

⁷ „Bez obzira što Muslimanima nije u to vrijeme zvanično bio priznat nacionalni identitet, oni su u zavnobihovskim dokumentima tretirani potpuno ravnopravno s Hrvatima i Srbima. Međutim, nakon 1945. godine, tijekom priprema za popis stanovništva, Muslimani u Bosni i Hercegovini morali su se izjašnjavati kao Srbi ili Hrvati ili neopredijeljeni, sasvim suprotno najavljivanim stavovima komunista o priznavanju ovog identiteta.“ V. Katz, *Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji*, 14.

⁸ „Naziv Musliman kao nacionalno-političko ime afirmirano je u svim dokumentima NOP-a od 1941. do 1945. godine, ali poslije oslobođenja zemlje s ovom praksom se prekida.“ Više o navedenom vidi u: Denis Bećirević, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb – Sarajevo, 2012, 133, (dalje: D. Bećirović, *Islamska zajednica u BiH*).

⁹ O kontinuitetu postupaka s ciljem srbiziranja i hrvatiziranja naslijeđa Bošnjaka vidjeti više u: A. Dozić, „Srbiziranje i hrvatiziranje nacionalno-kulturnog naslijeđa Bošnjaka“, *Studije o bošnjaštvu*, 99-104; „Totalna 'opredjeljenost' Muslimana na dva nacionaliteta mogla je navoditi na pitanje podjele i nestajanja Bosne i Hercegovine kao povijesnog, državnog, političkog, kulturnog i višenacionalnog okvira i svega onoga što je značilo i znači.“ K. Suljević, *Nacionalnost Muslimana*, 223.

¹⁰ „Negiranjem nacionaliteta negirala se istorija, tradicija, književnost i sve ono što se označava nacionalnim profiliranjem.“ K. Suljević, *Nacionalnost Muslimana*, 223

¹¹ Rasim Muminović, *Povjesnost i nacionalnost*, Sarajevo, br. 6-7/69. Citirano prema: A. Hamzić, *Razaranje identiteta*, 64; O navedenom vidi više u: K. Suljević, *Nacionalnost Muslimana*, 224-227.

njihovih esencijalnih duhovnih i materijalnih vrijednosti.¹² Takav diskriminirajući odnos vladajuće partijske strukture prema jednom od jugoslovenskih naroda bit će donekle rehabilitiran tek krajem šezdestih godina kada je službeno priznat nacionalni identitet Muslimana.¹³

Ovaj rad, koji se primarno bavi dokumentovanjem uzurpacije mekteba, simbolima tradicionalne muslimanske pismenosti i vjerskog obrazovanja, govori zapravo o negiranju i devastaciji bošnjačkog identiteta, i njegovom muklom otporu u prvim poslijeratnim godinama nove (DFJ/FNRJ) Jugoslavije, tačnije, od 1947. do 1953. godine. Pored toga, rad nudi nekoliko eklatantnih primjera postupanja mlade socijalističke Države u nakani da uspostavi novi ideološki identitet, ateističke naravi, bez pokazane osjetljivosti, makar i kurtoazne naravi, za duhovne i materijalne potrebe vjernika i vjerskih zajednica općenito. Konceptijski, pored uvoda i zaključka, rad je strukturiran od tri podnaslova: *Briga Države za zdravlje i obrazovanje stanovništva*, *Uzurpacija mekteba i drugih vjerskih objekata* i *Ideološka agitacija Partije na terenu*. Rad se temelji na 20 izvornih dokumenata iz Arhiva Tuzlanskog kantona, uz neophodnu potporu objavljenih izvora i relevantne literature. Rad obiluje velikim brojem citata, što uz moguću historiografsku atipičnost, daje snažnu i autentičnu poruku vjerodostojnosti kazanog narativa. U ovome slučaju, u fokusu našega interesovanja su Tuzla i njena okolina.

BRIGA DRŽAVE ZA ZDRAVLJE I OBRAZOVANJE STANOVNIŠTVA

Bosna i Hercegovina ušla je u sastav nove socijalističke Jugoslavije s velikom nadom u bolju budućnost, unoseći u novu državno-političku zajednicu svoj teritorij, kao treća po veličini federalna jedinica,¹⁴ ali i *izmoreno stanovništvo* i *razoreno gospodarstvo*.¹⁵ U novoj Državi primat nad zakonima imale su partijske odluke, *a državni organi pretvoreni su u izvršne organe partijskih organizacionih struktura*.¹⁶ S pozicije vladajuće komunističke elite,

¹² U radu je upotrijebljeno više naziva za državu Jugoslaviju formiranu 1945. godine, kao što su: nova Jugoslavija, avnojevska Jugoslavija, socijalistička Jugoslavija, druga Jugoslavija, Titova Jugoslavija i sl.

¹³ „Takvim diskriminirajućim odnosom prema bošnjačkom narodu komunistička vlast je u prvim decenijama poslije završetka rata nastavila sa politikom negiranja njihovog nacionalnog identiteta.“ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 133.

¹⁴ „S površinom od 51,129 km² činila je 19,9% jugoslavenske teritorije, bila je manja od površine Srbije i Hrvatske, a veća od ostalih jugoslavenskih republika.“ V. Katz, *Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji*, 15.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 137.

nova država trebala se razračunati sa svim recidivima retrogradne građanske prošlosti.¹⁷ Cjelokupna jugoslovensko-državna politika u poslijeratnom periodu bila je u službi Komunističke partije koja se *nastojala distancirati od svega onoga što je na bilo koji način podsjećalo na predratni sistem*.¹⁸ U duhu proklamovanih parola i odrednica narodnooslobodilačke borbe, pristupilo se planskom prosvjećivanju i ideološkom preobražaju cjelokupnog gradskog i seoskog stanovništva. S intenzivnom duhovnom i materijalnom obnovom Bosne i Hercegovine otpočelo se odmah nakon oslobođenja zemlje, "jer bez duhovne društvene obnove ne može biti ni ekonomskog napretka ni prosperiteta", - glasila je prononsirana partijska parola.¹⁹ Na putu proklamovanoga progressa, pored ostaloga, nova država pokazivala je golemu brigu za poboljšanjem zdravstvenog i obrazovnog stanja svoga naroda.

Bez dvojbe, bosanskohercegovačko stanovništvo u poslijeratnom periodu bilo je u ekonomskom i zdravstvenom pogledu u veoma zapuštenom stanju. Država je vodila osmišljenu i dobro koordiniranu akciju na suzbijanju zaraznih bolesti preko nadležnih ministarstva, te okružnih, sreskih i mjesnih odbora *narodne vlasti*. Tako je Okružni narodni odbor u Tuzli, Prosvjetno odjeljenje, uputio naredbu Sreskom narodnom odboru, Prosvjetni odsjek Tuzla, 29. jula 1947. godine kojom zahtijeva sprovođenje akcije na *suzbijanju pjegavca i povratne groznice*, a sve po nalogu Ministarstva prosvjete NR BiH od 10. jula 1947. godine.²⁰

Da se briga o zdravlju ljudi vodila planski, kontinuirano i sveobuhvatno, vidimo i po dopisu Sreskog narodnog odbora koji je uputio u mjesecu decembru svim narodnim osnovnim školama u Srezu, i upravi Dječijeg doma Lukavac, u kome se nalaže obavezan ljekarski pregled svih nastavnika i vaspitača. Zapravo, navedeni dopis je bio samo produžena ruka u sistemu sprovođenja naloga kojeg je uputilo nadležno ministarstvo, kako se to vidi iz sljedećeg citata: "Prema aktu

¹⁷ „Ipak najteži problem za komunističku vlast predstavljale su vjerske zajednice, naročito Katolička crkva, koje su otvoreno ili prikriveno iskazivale nezadovoljstvo u vezi s ograničenjem i slabljenjem njihovih pozicija.“ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 135.

¹⁸ Vidi: Vera Katz, Ostaci građanstva na putu izgradnje socijalizma u Bosni i Hercegovini, *Prilozi*, Institut za istoriju, br. 34, Sarajevo, 2005, 209-210; Denis Bećirović, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna: Odjeci i posljedice sukoba KPJ - Informbiro (1948-1953)*, Tuzla, 2005, 71-74.

¹⁹ O navedenom više vidi u: Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu: Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj, 2000, 45; Vera Katz, Osnovna obilježja agitprop kulture u Bosni i Hercegovini (1945-1948), *Prilozi*, Institut za istoriju, br. 28, Sarajevo, 1999, 212-213.

²⁰ Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla (ATKT), Okružni narodni odbor u Tuzli (ONOT), k. 93, f. 2. U dokumentu koji je uputio Okružni narodni odbor Tuzla pod brojem 30698/48, od 23.12.1947. godine, navedeno je: „Ministarstvo Narodnog zdravlja i socijalnog staranja vodiće u vremenu od 1. jula do 5. septembra o.g. akciju za suzbijanje pjegavca i povratne groznice. [...] Da bi akcija u potpunosti uspjela potrebno je da sve naše masovne organizacije, sve ustanove uzmu živog učešća u njenom izvodjenju.“

Ministarstva narodnog zdravlja i socijalnog staranja [...] obavezan je ljekarski pregled svih nastavnika po školama i vaspitača po domovima dva puta godišnje – na početku zimskog i ljetnog polugodišta.“²¹

Uporedo sa suzbijanjem zaraznih i drugih bolesti stanovništva, vodila se briga i na suzbijanju nepismenosti i, sveobuhvatnom *kulturnom uzdizanju* naroda. Raznovrsnim oblicima kulturnog prosvjećivanja bila je obuhvaćena *radnička, seoska srednjoškolska i studentska omladina*. Pored otvaranja škola, za “preraslo“ nepismeno stanovništvo otvarani su analfabetski tečajevi za elementarno opismenjavanje mladića i djevojaka. Za sprovođenje takvih procesa bili su zaduženi mjesni narodni odbori i mjesne osnovne škole. Da bi se zadovoljile narasle potrebe stanovništva, u jednom mjestu otvarano je po nekoliko tečajeva. U prilog navedenim tvrdnjama govori i dopis kojeg je uputila Narodna osnovna škola u Dobošnici Prosvjetnom odsjeku Sreskog narodnog odbora Tuzla, 23. novembra 1947. godine, u kome se kaže: „Na području osnovne škole Dobošnice predviđeno je da se otvori više tečajeva za suzbijanje nepismenosti, od kojih rade samo tri, dok ostali ne rade zbog nedostatka prostorija.“²² Na putu sprovođenja “suzbijanja nepismenosti“, nova vlast u NR Bosni i Hercegovini suočila se s ozbiljnim problemom nedostatka adekvatnoga prostora. U prevazilaženju tog pitanja, na udaru se našla muslimanska imovina i njihove vjerske i obrazovne ustanove. Uslijedila je beskrupulozna eksproprijacija i nacionalizacija privatne imovine radi *stvaranja državnog vlasništva*.²³

Da bi se što lakše i sveobuhvatnije ostvarili zacrtani planovi na suzbijanju nepismenosti, među stanovništvom je sprovedena koordinirana propaganda. U isto vrijeme, prema instrukcijama Komunističke partije, vodila se dobro osmišljena ideološka kampanja na odvratanju, a kasnije i sprečavanje djece da pohađaju mekteb. Iako je prema uputstvu Ministarstva prosvjete od 4. juna 1946. godine odobren rad svim mektebima na području Bosne i Hercegovine, pojedini sreski i narodni odbori supremacijski su opstruirali početak rada mekteba.²⁴ Vjerska nastava je ukinuta u školama, a Partija je proklamirala ideju kreiranja “novog socijalističkog čovjeka“ koji nije smio biti

²¹ ATKT, Sreski narodni odbor Tuzla (SNOT), k. 93, f. 2, Dokument koji je uputio Sreski narodni odbor Tuzla, pod brojem: 30698/48, od 23.12.1947. godine, pisan na pola stranice papira formata A4. Napominjemo da su citati svih dokumenata u ovome radu navedeni u izvornom obliku, bez pravopisnih i drugih lektorskih intervencija.

²² ATKT, SNOT, k. 93, f. 2. Dokument koji je uputila Narodna osnovna škola u Dobošnici pod brojem: 156/47 od 23.11.1947. godine, pisan je rukom. U potpisu: Upravitelj škole, Čedomir Zubac.

²³ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 174-175.

²⁴ *Isto*, 293.

opterećen buržoaskim shvatanjima i ponašanjem.²⁵ Pored zakona koji je ograničavao rad mekteba, te oduzimanja mektebskih zgrada na terenu i njihovo pretvaranje u škole, vjerski organi i vjeroučitelji podvrgnuti su oštrim opomenama i disciplinskim mjerama. Rad mekteba bio je pod stalnom *lupom partijskog aparata*, a stanje se znatno pogoršalo 1948. godine, kada vlast u Bosni i Hercegovini nizom mjera sprečava djecu da pohađaju mekteb.²⁶ Veliki broj mualima ostao je bez posla, socijalnog osiguranja i osnovnih sredstava za egzistenciju, što se doima tek kao kolateralna šteta u navedenim procesima.²⁷ Dobar primjer ovakvoga odnosa vlasti prema radu mekteba, i mualimskom pozivu, može se vidjeti iz dopisa kojeg je uputio povjerenik Sreskog narodnog odbora u Tuzli, iz Prosvjetnog odsjeka, Sreskom Vakufskom povjerenstvu 10. oktobra 1947. godine, u kome se kaže:

„Primjetilo se, da i pored zakona koji je ograničio, koja djeca mogu pohađati mektebe a koja školu, ima slučajeva da mektebi uzimaju školoobaveznu djecu. Isto tako ima slučajeva (u G. Tuzli) gdje je lekar na temelju slabosti oslobodio djecu da idu u školu, a mekteb ih primio.

Kako se ovakvi slučajevi ne mogu ničim opravdati, to se ovim skreće pažnja naslovu da spriječi samovolju upravitelja mekteba i pouči ih na poštivanje postojećih propisa. U mekteb bi se mogla uzimati djeca po završetku pete godine a ne opterećavati mlađu djecu kojoj je potrebno igranje i koji se često puta u mektebu onečiste od straha.

Sa prednjim upoznajte podređene organe, a vjeroučitelja iz Gornje Tuzle uputite povjereniku ovoga odsjeka. S.F. – S.N.“²⁸

Da su ovakva partijska nastojanja dala dugoročne i očekivane rezultate, vidi se iz jednog podatka Savezne komisije za vjerska pitanja iz 1958. godine, u kome se navodi da je vjerskom nastavom u Bosni i Hercegovini obuhvaćeno svega 8,2% školske djece.²⁹

²⁵ Više o navedenom vidi u: D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 172-175.

²⁶ *Isto*, 295.

²⁷ „Poseban problem za Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini predstavljala je činjenica da je veliki broj mualima na teritoriji ove republike usljed ukidanja mekteba ostao bez posla. Predsjednik Ulema medžlisa u Sarajevu Husein ef. Talić je dvije godine poslije ukidanja mekteba konstatirao da još uvijek postoji 75 mualima koji su ostali neuposleni. Od spomenutog broja neuposlenih mualima svega 18 je preuzeto na socijalno osiguranje, dok su ostali zbog nedostatka školskih kvalifikacija i radnog staža od 10 godina ostali bez socijalnog osiguranja.“ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 302-303.

²⁸ ATKT, SNOT, k. 93, f. 2. Sreski narodni odbor u Tuzli, Prosvjetni odsjek, Sreskom vakufskom povjerenstvu u Tuzli, broj: 25510, od 10.10.1947. Dokument je pisan rukom, latiničnim pismom, na jednoj stranici papira formata A4.

²⁹ A CK SKJ, IK, 507, VIII, II/9-(1-36)-30. Navedeno prema: D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 180; Napomena: Svaki službeni dokument iz ovog perioda završavao se partijskom parolom: “Smrt Fašizmu – Sloboda Narodu”, ili skraćeno: “S.F.- S.N.”

UZURPACIJA MEKTEBA I DRUGIH VJERSKIH OBJEKATA

Nova vlast vodila je bezskrupuloznu ideološku kampanju kako bi eliminisala svaki utjecaja religije u društvu. Taj posao trebala je da realizira inteligencija održavanjem naučno-popularnih predavanja, dokazujući narodu superiornost nauke u odnosu na arhaična i prevaziđena religijska učenja. Ipak, najefikasnija poluga u rukama Partije ka ostvarenju tog cilja bila je politika u obrazovnom školskom sistemu. S namjerom da mlade generacije udalji što više od utjecaja vjerskih službenika, posebna pažnja poklanjana je njihovom obrazovanju. Za sprovođenje ovoga plana bile su zadužene partijske organizacije na terenu.³⁰ U skladu s proklamovanom politikom i utjecajem Države i Partije, sreski narodni odbori u saradnji s lokalnim, odnosno mjesnim narodnim odborima, tražili su mogućnost za otvaranje osnovnih škola, kako po gradovima tako i selima. U nedostatku adekvatnog prostora, tokom 1947. godine vjerske zajednice su se našle pod udarom Države koja je bezobzirno posezala za njihovom imovinom. Dakle, uporedu s proklamovanim ciljevima na suzbijanju nepismenosti stanovništva *proveden je proces eksproprijacije i konfiskacije nekretnina*,³¹ čime je dodatno vršeno slabljenje vjerskih zajednica. Ekonomsko slabljenje vjerskih zajednica i siromašenje Muslimana kao naroda, vršeno je putem Zakona o agrarnoj reformi, Zakona o nacionalizaciji, Uredbe o upravljanju stambenim zgradama i drugim mjerama.³² Najčešće su postojeći mektebi pretvarani u škole, iako je malo bilo mekteba koji su svojim infrastrukturnim sadržajima odgovarali funkcionalnim uvjetima škole.³³ Tako je Islamska zajednica sve više ostajala bez svoje imovine, a Muslimani bez

³⁰ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 172-173.

³¹ Jasmin Jajčević, Semir Hadžimusić, Kulturno-prosvjetna društva u sjeveroistočnoj Bosni u periodu 1945-1949. godine, *Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji: Zbornik radova*, Sarajevo, 2017, 191, (dalje: J. Jajčević, S. Hadžimusić, *Kulturno-prosvjetna društva u sjeveroistočnoj Bosni*).

³² D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 174.

³³ Pored džamija, mektebi su bili *prve i najbrojnije građevine islamske arhitekture kod nas*. To su bile početne islamske vjerske škole u kojima su se sticala osnovna saznanja o vjeri. Ovaj vid edukacije i obrazovanja muslimanske mladeži prisutan je od najranijih vremena islamske kulture i civilizacije do danas. Već 1477. godine u Sarajevu je radila *mualimhana* – kuća u kojoj predaje učitelj. Više o navedenom vidi u: Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek)*, Sarajevo, 2001, 114; Koliko je poznato, najstariji dokument o postojanju mekteba u Bosni i Hercegovini je vakufnama bosanskog namjesnika Ajas-bega, iz 1477. godine. Svakako da se ovim ne isključuje mogućnost da su mektebi u Bosni postojali i ranije. Unutar: Madžida Bećirbegović, „Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini“, *POF*, XX-XXI/1970-71, Sarajevo, 1974, 252-253, (dalje: M. Bećirbegović, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture*).

prilike za vjerskim obrazovanjem³⁴ i kolektivnim obavljanjem vjerskih obreda. Kakvo je bilo stanje sa drugim vjerskim zajednicama, i kakav je bio odnos Partije prema njima, nismo se bavili u ovome radu, te o tome ne možemo vjerodostojno govoriti. Radi što jasnijeg i objektivnijeg sagledavanja muslimanskog stanja, navest ćemo više primjera s područja gravitirajućih srezova Tuzlanskom okrugu,³⁵ ponajviše iz 1947. godine.

Na inicijativu Mjesnog narodnog odbor Banovići, Sreski narodni odbor Tuzla uputio je 16. septembra 1947. godine Ministarstvu prosvjete Narodne Republike Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Odjeljenju za osnovnu nastavu, prijedlog za otvaranje osnovnih škola u Treštenici i Borovcu. U dopisu se kaže: "Obadvije škole će biti u privatnoj zgradi /mektebu/. Pošto u blizini ovih škola nema škole, a niti je ikada ovdje postojala i pošto za otvaranje ovih škola postoje svi uslovi, oba se predloga preporučuju."³⁶ U konkretnom slučaju, to znači da će ova sela ostati bez mekteba, tj. bez mogućnosti da vrše bilo kakvu vjersku edukaciju i da skupno obavljaju propisane vjerske obrede.³⁷

Slično navedenom, i Mjesni narodni odbor Smoluća, uputio je 10. septembra 1947. godine Sreskom narodnom odboru /*Prosvetni otek*/ Tuzla zahtjev za dodjelu peći za osnovnu školu u Smolući i Šikuljama. U zahtjevu se kaže: „Izvjestavatese da je potrebno za našu Školu u Smolući i mehtef u Šikuljama koji je takođe određen za Školu 4 peći. Kako je Upravitelj Škole sve pregledao tese sa ovim odborom sporazumio tako smo ustanovili danam treba 4 peći kako bi imali dovoljno grijanje za đake koji pohađaju školu. Ove navedene peći su neobhodno potrebne pa molimo bez izmjene danam se

³⁴ Mekteb su pohađala muška i ženska djeca od 5 do 10 godina, gdje su učila čitati i pisati, i osnovne norme islamskih propisa, obreda i morala. Uobičajen kolokvijalni naziv za ove škole bio je *mekteb*, dok su se u službenoj nomenklaturi upotrebljavali nazivi *sibjan-mekteb* i *mektebi-ibtidajja*. U mektebima nije bilo podjele na razrede, nego su svi polaznici mekteba sjedili u istoj učionici, a lekcije su učili i mijenjali individualno, u skladu sa savladanim gradivom i personalnim sposobnostima učenika. Usporedi: M. Bećirbegović, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture*, 235.

³⁵ „Značajno razdoblje u razvoju područja sadašnjeg Tuzlanskog kantona je razdoblje socijalističke Jugoslavije (od 1945. do 1992. godine). U prvo vrijeme poslije oslobođenja sjeveroistočna Bosna administrativno je uređena kao oblast sa upravno-političkim centrom u Tuzli. Poslije je, ukidanjem oblasti, formiran Okrug Tuzla. Nakon više administrativnih reorganizacija, cijela oblast je organizirana u devetnaest općina.“ *Tuzlansko-podrinjski kanton / Tuzla-podrinje canton*, [Monografija] priređivač i urednik Rifet Hasković, Tuzla, 1998, 20.

³⁶ ATK, SNOT, k. 93, f. 2, dok. broj: 23673/47, 16.09.1947, Predmet: *Otvoranje osnovne škole u Treštenici i Borovcu*. Dopis je pisan kucanom mašinom, ćirilicom, na pola stranice papira formata A4.

³⁷ Pred kraj osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini je bilo preko 900 sibjan mekteba sa oko 40.000 polaznika. Do kraja austro-ugarske uprave otvorene su 174 mektebi-ibtidajje. U Kraljevini Jugoslaviji 1932. godine radila su 634 mekteba sa 43.650 polaznika. Više o navedenom vidi u: Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo, 1983, 205, 211-216; D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 291.

dodijele.³⁸ Iz navedenog se vidi da je i mekteb u Šikuljama bio oduzet za potrebe škole.³⁹

Sasvim je sigurno da su mjesni odbori samo sprovodili odluke nadležnih državnih organa. Inicijativa, odnosno naredba, dolazila je sa viših administrativnih nivoa prema mjesnim narodnim odborima, od kojih se na terenu insistiralo hitno pronalaženje prostora za školu. U pravilu se računalo na postojanje mekteba u svakom selu i na njegovo oduzimanje za potrebe škole. Tako je Sreski narodni odbor iz Tuzle, Mjesnom narodnom odboru u Lukavcu muslimanskom, uputio informaciju 19. novembra 1947. godine o skorom dolasku učitelja, ali i direktivu s instrukcijama za pronalazak "adekvatnog prostora" za otvaranje novog školskog odjeljenja. Pored ostaloga, u dopisu se navodi i sljedeće:

„Učitelj za III odeljenje će sigurno doći u vrlo kratkom vremenu. Neka odbor pronade kakvu prostoriju u Crv. Brodu, Huskićima ili Gorju (nečitko) pa da se tamo otvori III odeljenje. Dobro bi bilo da narod odobri mekteb u jednom od tih sela, pa da se privremeno škola smesti, kao što to rade i drugi odbori. Neka odbor sam rešava svoje probleme, kao ovi, koje je lako rešiti.⁴⁰

Donesenim državnim uredbama, mektebi su tretirani kao "narodna imovina" kojom su mahom raspolagali mjesni narodni odbori. U nedostatku bilo kakvog prostora, izgleda da je u poslijeratnom periodu nastupila prava "jagma" za mektebima. Onaj ko je prvi zaposjeo mekteb, on ga je smatrao svojom imovinom. Muslimansko stanovništvo, izmoreno i preplašeno, moglo je samo konsternirano posmatrati šta se dešava sa mektebima, kao stožernim simbolima njihovog identiteta, koje su svojim sredstvima i trudom gradili i održavali. Kao očit primjer za navedeno, na ovome mjestu spomenut ćemo dešavanja oko mekteba u zaseoku Međaš u selu G. Petrovice. O ovim dešavanjima saznajemo iz dopisa kojeg je Mjesni narodni odbor Tojšići uputio Sreskom narodnom odboru Tuzla, izvještavajući ih *o posjedu narodne zgrade zvane mekteb a koja je na području ovoga odbora*. U izvještaju se kaže: „Izvještavamo vas da je M.N.O. Dubnica srez Zvornički Posjedovao Narodnu

³⁸ ATKT, SNOT, k. 93, f. 1. dok. broj: 1201/47. Dokument je pisan pisaćom mašinom, latiničnim pismom, na pola stranice papira formata A4. Tekst je vjerodostojno prenesen kao u dokumentu, bez pravopisnih intervencija.

³⁹ „U sklopu mjera za eliminiranje izvođenja mektebske nastave posebno su bile učestale pojave zauzimanja mektebskih prostorija od strane organa vlasti. Mektebi su uzurpirani i oduzimani za različite svrhe, a nerijetko su korišteni kao skladišta za žito i druge poljoprivredne proizvode. Pri tome, predstavnici vlasti su osiono nastupali prema službenicima Islamske zajednice ne dozvoljavajući nikakva pitanja i ne dajući nikakva objašnjenja svojih postupaka.“ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 296.

⁴⁰ ATKT, SNOT, k. 93, f. 2, dok. broj: 23985, 19.11.1947. Dokument je pisan rukom na papiru formata A5.

Zgradu zvana Mekteb a koja se nalazi na području ovoga odbora u selu G. Petrovice zaseok Međaš pomenuta je zgrada posjednuta prije godinu dana. U toj zgradi nalazi se pomenuti odbor te pored toga preselili su i svoju školu u tu zgradu.

Mišljenja smo da je nepravilno što se je tu preselijo taj odbor i što nam je poznato da i za školu mogu naći sebi zgradu.

Pošto je ovome odboru vrlo potrebna pomenuta zgrada u kojoj bi otvorili školu za sebe u G. Petrovice i Jeginov Lug.

Molimo Gornji naslov da po prijemu ovoga dopisa Povedete najhitniji postupak u vezi iz seljenja pomenutog odbora iz te zgrade. Prednje vam se dostavlja radi hitnog postupka.“⁴¹

Nije nam poznato kako se ovaj “slučaj“ sa mektebom u zaseoku Međaš završio, ali znamo da su Mjesni narodni odbor i Narodna škola u Tojšićima u istom mjesecu ulagali dodatni napor za pronalženje prostora za školu u Gornjim i Donjim Vukovijama. Tako je Narodna osnovna škola u Tojšićima uputila dopis Sreskom narodnom odboru u Tuzli, dana 29.9.1947. godine, u kome se kaže:

„Da bi se na mjesnom području Tojšića otvorila još koja škola i da bi se obuhvatilo što više djece u ovoj školskoj godini u škole, uprava ove škole u saglasnosti sa MNO u Tojšićima predvidila je da se u Gornjim Vukovijama Selo Masle otvori osnovna škola.

U vezi Vašeg akta broj: 2211/47 od 24.1.1947. dajemo Vam sljedeće obrazloženje:

1. Zgrada je privatna / mekteb/...“⁴²

Prema obrazloženju u nastavku dopisa, vidi se da je zgrada bila prilično uslovna, sa tri veće i jednom manjom prostorijom.⁴³

Istoga dana Mjesni narodni odbor Tojšići uputio je izvještaj Sreskom narodnom odboru Tuzla u kojem ih obavještava da se mogu zaposjesti dva mekteba za potrebe škole. U izvještaju se navodi: „U prilogu vam se dostavlja izvještaj o zgradi zvana mekteb a koji se nalazi na području ovoga odbora a u selu Gornjim

⁴¹ ATKT, SNOT, k. 93, f. 2, dok. broj: 1178/47, 02.09. 1947. Dokument je pisan pisaćom mašinom na polovini papira formata A4.

⁴² ATKT, SNOT, k. 93, f. 2, dok. broj: 2/47, 29.IX.1947. U dokumentu se dalje navodi: “2. Škola ima četiri prostorije. Prva prostorija zauzima 5 m X 5 m, druga prostorija 5 m. X 5 m., treća prostorija 5 m. X 5 m. 3. Četvrta prostorija je kancelarija koja zauzima prostor 3 m. X 3 m. 4. Zgrada je građena od drveta /koja je bila namjenjena za mekteb/ i na njoj bi trebalo izvršiti opravke. [...] 14. Mjesto za koje se traži otvaranje škole ostaće stalni školski centar.“ Dokument je pisan štampaćom mašinom, latiničnim pismom na papiru formata A4, na jednoj stranici.

⁴³ Vidi prethodnu podnožnu napomenu.

vukovijama zaseok Masle. Kao i zgradi kao gore u selu Donjim Vukovijama. Koje se mogu za posjesti za škole.“⁴⁴

Već sutradan, 10. oktobra 1947. godine ispod ovoga teksta u vezi iznesenog prijedloga, rukom je napisano mišljenje, ali i nalog Sreskog narodnog odbora Tuzla, za daljnje postupanje, koje glasi: „U vezi Vašeg akta broj 1275/47 od 29/IX-1947. izvještavate se, da se prijedlog o otvaranju škole u Maslama ne može uzeti u postupanje sve dotle dok potpuno ne popravite zgradu i dok je ne pregleda Komisija ovoga ostsjeka. Prednje se stavlja na znanje. Povjerenik.“⁴⁵

Da oduzeti mektebi nisu bili vraćeni muslimanima više godina nakon njihovog oduzimanja, kako bi se u njima održavala vjerska nastava i vjerski obredi, vidimo na primjerima mekteba u Devetaku i Ćehajama. Međutim, narodna vlast je već pedesetih godina pokazivala više osjetljivosti za prava građana, koji su se hrabrije i otvorenije počeli pozivati na *svoja građanska prava*, u odnosu na raniji period, o čemu svjedoči raspoloživa arhivska građa. Indikativan primjer za navedeno je pismo Salke Hrnjića, mutevelija iz Devetaka, od 11. maja 1951. godine, u kojem moli Vakufsku direkciju u Sarajevu za instrukcije u daljnjem radu. U pismu se, pored ostaloga kaže: „Prije tri godine zatvoren je kod nas mekteb i odmah pretvoren u školu, a kasnije je zatvoren bivši mutevelija Brišo Gegić u. Husejna iz Devetaka, koji je odležao po našem mišljenju na pravdi Boga 1 godinu dana kasnije su oduzeli mlin i pare od mlina i najzad su zatvorili i džamiju. Kad sam dobio pomenuti dekret [o postavljenju za muteveliju],⁴⁶ oslobodio sam svu zemlju i mlin kao i džamiju otvorio, te su mi i novac dužni predali – vratili, ali za to mene kao muteveliju često pozivaju u Udbu i strogo mi u Udbi prije[te], da se mekteb ne smije otvoriti i ako bi naša želja bila, da sagradimo školu ili da prodavnicu preuredimo za školu, pa da oslobodimo mekteb.

Prema Ustavu N.R. BiH zajamčena je na papiru sloboda savjesti i vjeroispovijesti, ali eto kod nas te blagodati nema, dok u nekim mjestima mektebi nesmetano rade a u tuzlanskom srezu skoro ni jednog nema. Iz tog se može zaključiti, da sami zakon i vlasti dozvoljavaju, ali pojedini mjesni odbori to ometaju, te se time stvara veliko negodovanje.

Molim, da se u tom pogledu općenito poradi na otvaranju mekteba kako bi se otpočelo sa vjeronaukom, čime bi se islamski element neizmjerljivo obradovao i

⁴⁴ ATKT, SNOT, k. 93, f. 2, dok. broj: 1275/47, 29.IX.1947. Akt je zaprimljen u Sreskom narodnom odboru Tuzla, 30.09.1947. godine pod brojem: 897/47. Dokument je pisan štampačom mašinom na papira formata A4.

⁴⁵ ATKT, SNOT, k. 93, f. 2, dok. broj: 1275/47, 29.IX.1947. Oba akta su pisana na papiru formata A5. Dio rukopisnog teksta pisan je na prvoj stranici, a drugi na njegovoj poledini.

⁴⁶ „Dekretom naslova od 25./VIII.1950. broj 3616/50. postavljen sam mutevelijom džamije i mekteba u Devetaku – srez Tuzla.“

stekao ubjedenje u bolju i sretniju budućnost. Smrt fašizmu – Sloboda Narodu.“ U Tuzli dne 11. maja 1951. U potpisu: T. j. Salko Hrnjić u. Husejna, mutevelija iz Devetaka – srez Tuzla.⁴⁷

Da je *mejtefska* zgrada i u *selu Ćehaje - NOO Srebrenik* bila pretvoren u školu vidimo iz Rješenja Republičke sanitarne inspekcije od 29.8.1957. godine kojim se nalaže njeno zatvaranje, jer i *pored renoviranja i adaptacije nema uslove za školu, te kao takva ne može služiti u predstojećoj školskoj godini.*⁴⁸ Isti je slučaj i sa školom u Crnjevu u opštini Vozuća. U obrazloženju Sanitarne inspekcije Narodnog odbora sreza Tuzla se kaže: „...ustanovljeno je da je Osnovna škola u Crnjevu NOO-e Vozuća smeštena u nepodesnoj zgradi, predjašnjem mektebu, koja prokišnjava, zidovi ronirani, pod iskrivljen i oštećen...“⁴⁹

Postavlja se pitanje da li je baš slučajno izvršen takav atak na mektebe u Bosni i Hercegovini? Da li su mektebi prepoznati kao baza gdje su se formirali temelji bošnjačkog identiteta, ili su bili samo jedna u nizu kolateralnih zapreka na putu sprovođenja partijske ideologije? Da nisu samo mektebi pretvarani u narodne škole, nego i drugi objekti koji su po svojoj autentičnoj namjeni imali obrazovnu i odgojnu ulogu Muslimana, vidimo i po tome što je zatvorena Behram-begova medresa u Tuzli, kao jedina srednja vjerska škola na području Tuzlanskog sreza, i šire, kako bi u njenom prostoru bio je smješten Srednjoškolski dječiji dom. Vjerovatno u nemogućnosti da bilo sta učini po pitanju vraćanja zgrade Medrese, Vakufsko povjerenstvo u Tuzli zatražilo je pomoć od više instance u Islamskoj zajednici. Tako Ulema-medžlis u Sarajevu, u svom dopisu iz 1951. godine obavještava Vakufsko povjerenstvo u Tuzli da su preduzeli mjere u svojoj nadležnosti, ali da su po navedenom pitanju dobili odgovor od I.O.N.O grada Tuzla, u kome se kaže: „Na Vaš dopis broj 1510/51 od 15.VIII.1951. godine izvještavamo Vas da Vam za sada ne možemo ustupiti prostorije u bivšoj medresi u Tuzli. Pošto se u istima nalazi Srednjoškolski djački dom, a ne postoje kakve druge prostorije u koje bi se mogao taj Dom preseliti.“⁵⁰

⁴⁷ ATKT, Vakufsko-mearifsko povjerenstvo Tuzla (VMPT) Neobrađeni fond. Kod protokola akta navedeno je: „Islamska vjerska zajednica u Federaciji Narodne Republike Jugoslavije, Ulema-medžlis, broj: 971, dne 16/5 1951. Sarajevo.“ Dokument je pisan štampačom mašinom, latiničnim kurzivnim slovima, na dvije strane papira formata A4.

⁴⁸ ATKT, SK SRBiH, k. 1, f. 1 (1945-60). Narodni odbor sreza Tuzla, Rješenje broj: 17-826 od 29.08.1957. Šef Sreskog sanitarnog inspektorata dr. S. Azabagić.

⁴⁹ ATKT, SK SRBiH, k. 1, f. 1 (1945-60). Narodni odbor sreza Tuzla, sanitarni inspektorat, Rješenje kojim se nalaže zatvaranje osnovne škole u Crnjevu, Narodni odbor opštine Vozuća, broj: 10.13818/57 od 03.09.1957.

⁵⁰ ATKT, VMPT, Ulema-medžlis u Sarajevu, broj: 1769/51, Sarajevo, 23.11.1951, Vakufskom povjerenstvu Tuzla. Predmet je zaprimljen u Vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Tuzli

Nakon zatvaranja Behram-begove medrese, njena zgrada je oduzeta i nikada više nije vraćena Vakufskom povjerenstvu, odnosno Islamskoj zajednici. Rad Behram-begove medrese u Tuzli je reaktiviran 1993. godine u potpuno drugačijim društveno-političkim okolnostima, i na drugom mjestu.⁵¹

IDEOLOŠKA AGITACIJA PARTIJE NA TERENU

Novoosnovana avnojevska Država s Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ) na čelu, vodila je živu ideološko-propagandnu aktivnost. Proklamovani slogan je bio formiranje novog čovjeka, na temeljima marksističkog učenja, s ateističkim svjetonazorom. Stoga su vjera i vjerske institucije uklanjane iz javnog života i stavljane pod strogu kontrolu Države. Stigmatizacija vjernika bila je otvorena, mnogi vjerski službenici bili su proskribirani i osuđeni na dugogodišnje zatvorske kazne. Izostanak transparentnog uključivanja službenika Islamske zajednice u razne političke, kulturne, privredne i druge aktivnosti koje je pokretala nova vlast, proglašavano je neprijateljskom djelatnošću. Tako je Gradski odbor narodnooslobodilačkog fronta u Tuzli 15. oktobra 1945. godine uputio dopis tuzlanskom Vakufskom povjerenstvu u kome je upozorio da će svaki vjerski službenik koji se bude pasivno držao prema bilo kojoj državnoj odredbi ili aktivnosti, biti *tretiran kao protivnik vlasti*. Od Vakufskog povjerenstva zatraženo je da upozori svoje podređene na obavezu potčinjavanja državnoj vlasti, i njenom sistemu.⁵²

Svi javni skupovi održavali su se pod budnim okom Partije, uz posebna odobrenja nadležnih državnih organa, a mnogi su bili i zabranjivani. Dirigirani ideološki utjecaj vršio se preko škole, ali i snažnom propagandnom djelatnošću u narodu. Nacionalna kulturno-umjetnička društva su također stavljena pod strogi državni patronat. Sve njihove aktivnosti, pa i raspodjela knjiga vršena je preko Prosvjetnih odjeljenja. Karakterističan je primjer distribucije knjiga koje

8.12.1951, pod brojem 407. Dokument je pisan pisaćom mašinom, latiničnim pismom, na polovini stranice papira formata A4.

⁵¹ Vidi: *Monografija Behram-begove medrese*, Tuzla, 2016; Jusuf Mulić, *Behram-begova medresa u Tuzli (1626-1939) i Niža okružna medresa u Tuzli (1939-1949)*, Sarajevo, 2014; Šefko Sulejmanović, „Monografija Behram-begove medrese“, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 619-623; Šefko Sulejmanović, „Reaktiviranje rada Behram-begove medrese u Tuzli 1993. godine“, *Kapija vremena: Zbornik radova sa okruglog stola povodom 390 godina Behram-begove medrese u Tuzli*, Tuzla 2017, 159-191.

⁵² ATK, VMPT, k. 689, dok. broj 733/45. Dopis je uputio Gradski odbor Narodnooslobodilačkog fronta u Tuzli Vakufskom povjerenstvu Tuzla, 15.10.1945. Usporedi: D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 452.

je Okružni narodni odbor Tuzla uputio Prosvjetnom odjeljenjenju Sreskog narodnog odbora u Tuzli, 30. jula 1947. godine, s naslovom predmeta: *Poklon knjiga za dobre tečajce i čitalačku grupu*. U tekstu dokumenta se kaže: „Današnjom poštom uputili smo Vam 120 komada „Junačkih narodnih pjesama“ /latinicom/ i 50 komada ćirilicom. Ovo je treća pošiljka knjiga koje su poklon Međudruštvenog odbora kulturno-prosvjetnih društava „Prosvjete“, „Preporoda“ i „Napretka“, namjenjena najboljim polaznicima analfebetskih tečajeva i radu čitalačkih grupa. „Junačke narodne pjesme“ slaćete u krajeve gdje je stanovništvo pretežno katoličke i pravoslavne vjere, dok za krajeve gdje je u većini muslimanski živalj, dobićete zbirke „Narodnih pjesama“ iz Narodno-oslobodilačke borbe. Ovo će biti ujedno i zadnja pošiljka u ovu svrhu. Smrt fašizmu - Sloboda narodu, Povjerenik N. Manojlović“⁵³

Za pohvalu je benevolentan postupak tadašnje vlasti koja se odnosila brižno prema onima koji su čitali i pisali latinicom, i ćirilicom. Istodobno je zanimljivo djelovanje Međudruštvenog odbora koji je, poput krovne organizacije, objedinjavao postojeća kulturno-prosvjetna društva. Međutim, ostaje nejasno, donekle i suspektno, zašto su pripadnicima jedne konfesije upućivane „Narodne pjesme“ iz Narodno-oslobodilačkog rata, a drugima „Junačke narodne pjesme“. Da je Međudruštveni odbor vršio prononsiranu ulogu *narodnog prosvjećivanja*, ali i budnog čuvara tekovina komunističke revolucije, možemo zaključiti iz jednog dokumenta koji je Međudruštveni odbor „Prosvete i Preporoda“ Puračić,⁵⁴ uputio 16. oktobra 1947. godine Sreskom narodnom odboru Tuzla. U dokumentu je naveden sadržaj govora koji je pročitao na održanoj bajramskoj priredbi 26. oktobra navedene godine. U govoru se, između ostaloga, kaže.

„ Drugovi i drugarice!

Sobzirom da proslavljamo bajramske dane međudruštveni odbor /Prosvete i Preporoda/ našao je za potrebno da u svrhu narodnog prosvjećivanja održimo jednu odgovarajuću priredbu kako bi se malo i provešeli i tako isto zbližili jedni s drugima te mi je palo u dužnost da otvorim ovu večerašnju priredbu zahvaljujući se svima prisutnim sa kojom posjetom su uveličali ovu našu

⁵³ ATKT, SNOT, k. 93, f. 2. Dopis Okružnog narodnog odbora Tuzla, Sreskom narodnom odboru Tuzla, br. 5629/47 od 30.07.1947. godine; Usporedi tekst i komentar: J. Jajčević, S. Hadžimusić, *Kulturno-prosvjetna društva u sjeveroistočnoj Bosni*, 204.

⁵⁴ „U Lukavcu je Preporod formiran u proljeće 1946. godine a posebnu saradnju je ostvario sa srpskim kulturno-prosvjetnim društvom „Prosvjeta“. Ova dva društva imala su zajednički Međudruštveni odbor sa sjedištem u Puračiću. Da saradnja i rad ovih društava nije bila samo kulturno-prosvjetnog, nego i kulturno-zabavnog karaktera vidimo i po tome što su dva društva održavala zajedničke priredbe.“ Više o navedenom vidi u: J. Jajčević, S. Hadžimusić, *Kulturno-prosvjetna društva u sjeveroistočnoj Bosni*, 194.

priredbu.“ U daljnjem govori se kaže da će u drugom dijelu programa biti “igranka do zore što vjerujem da prisutne po najviše i interesuje sa kojim će te dijelom biti potpuno zadovoljni.“⁵⁵

Kao uslov za državanja ove bajramske priredbe moralo se prethodno pribaviti odobrenje nadležnih državnih organa. Inače, program svake manifestacije bio je pisan unaprijed kako bi ga razmotrio i odobrio Narodni odbor, a prema uputstvima nadležnog Ministarstva iz 1945. godine. Što se tiče “igranke do zore“ ona sigurno nije bila u duhu obilježavanja bajramskih (blag)dana, niti muslimanske tradicije i identiteta, pa ni uputstava Ministarstva.⁵⁶ Slijedeći proklamovane stavove Partije, komunisti su ih često rigidno tumačili i provodili na lokalnom nivou, tražeći najmanji povod za sumnjičenje i optuživanje svojih “neistomišljenika“, koji su promptno, i bez cenzure, proglašavani narodnim i državnim neprijateljima.⁵⁷ Pored drugih vjerskih obreda i manifestacija, i održavanje dova “pod vedrim nebom“ bio je običaj muslimana u našim krajevima, a posebno u “podkonjuhskim selima“.⁵⁸ To je jedna od neraskidivih poveznica bošnjačke tradicije i identiteta s bosanskim korijenima. Međutim, Partija je nastojala na sve načine da spriječi održavanje dova, proskribirajući njihove organizatore i protagoniste, kao da su *neprijateljski i kulački elementi*, što vidimo iz korespondencije koju su vodili nadležni državni organi. U dopisu koji je Sreski komitet KPJ Tuzla uputio svim komitetima Komunističke partije na području Sreza, 28. maja 1948. godine, navodi se sljedeće: „U zadnje vrijeme učestvovalo je po selima našeg sreza održavanje dova. Organizatori dova su uglavnom neprijateljski i kulački elementi, koji koristeći vjersku zatucanost naših seoskih masa, nastoje da na ovaj način ostvare svoj uticaj nad njima. Pored toga neprijateljski elementi koriste dove i za proturanje neprijateljskih parola i putem njih nastoje da

⁵⁵ ATKT, SNOT, k. 93, f. 2. “Medjudruštveni odbor Prosvete i Preporoda Puračić, broj: Služ /47, Puračić dne, 16-X-1947. Sreskom narodnom odboru u Tuzli, Prosvjetni ostsjek.“ Isti odbor zaprimio je dokument 18.10.1947. godine s napomenom napisnom rukom “Primljeno na znanje, a/a, Povjerenik“, potpis nečitak.

⁵⁶ Vidi: ATKT, Okružni narodni odbor Tuzla (OKNOT), k. 19, f. 2, dok. 2584/1-2, od 02.06.1945. godine.

⁵⁷ Usporedi: D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 177.

⁵⁸ „U pojedinim našim krajevima u određene dane u godini, i to uglavnom utorkom, a vrlo rijetko ponedjeljkom, održavale su se dove pod vedrim nebom, ponegdje nazivane dove “utorkovače“. [...] Poseban ciklus dova pod otvorenim nebom predstavljaju one dove što su se održavale utorkom u podkonjuhskim selima na određenim dovištima u prirodi, a rjeđe kod džamija. Tako su se od prvog utorka po Jurjevu pa dalje do iza Aliđuna održavale dove u selima – na dovištima: Pribitkovići – Banovići, Jaruške - Vijenac, Banovići Selo – Bukve, Poljice – Svatovac, Treštenica - Srnice, Prokosovići – Tirinovac, Turija - Dovište, Bokavići – Strane, Seona (Banovići) – kod džamije.“ Enver Mulahalilović, *Vjerski običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, Tuzla, 2005, 172. i 175.

umanje našu aktivnost na mobilizaciji masa za izvršenje plana.“ U istom dopisu se kaže da na dove odlazi veliki broj radnika što dovodi u pitanje izvršenje radnih zadataka u preduzećima. Na dovama su učestvovali “čak“ i pojedini članovi Partije. Da bi se ovo spriječilo, bilo je neophodno da partijske organizacije razviju živu aktivnost i da se radnicima kontinuirano ukazuje na štetnost ovakvog djelovanja. Na udaru ovakvih okupljanja bili su posebno vjerski službenici, odnosno “hodže“. „Animozitet partijskih organizacija prema njima bio je takav da se tražio i najmanji povod za njihovo privođenje i hapšenje.“⁵⁹ „Naše ćelije po selima po ovom pitanju će takodjer razviti življu aktivnost mobilisući siromašne i srednje seljake, da ne vrše nikakve pripreme i da ne učestvuju na dovama. Radi toga potrebna je i agitaciju u preduzećima usmjeriti u tom pravcu da radnici iz preduzeća pruže podršku našim drugovima na selu.“⁶⁰

Ovako snažna agitacija partijskih organizacija na terenu davala je vidne rezultate. Uz do sada navedene primjere, čini se da primjer Banovića zaslužuje posebnu pažnju. Da je tamošnje partijsko rukovodstvo najuspješnije obavilo svoju ideološko-propagandni agitaciju, vidimo iz pisma grupe građana iz Banovića od 22. maja 1954. godine, upućenom *Ulema-Medžlisu Sarajevo* u kome se žale na teško stanje muslimana u Banovićima i njegovoj okolini. Očito je stanje po pitanju očuvanja vjere i identiteta bilo tako teško da je uzrokovalo krajnju zabrinutost “grupe građane Banovića“. U nepodnošljivo ponižavajućim okolnostima, u žrvnju osionog državnog voluntarizma, oni mole svoje vjerske predstavnike da ih upute šta da rade.⁶¹ Očito da se, ni mnogo godina kasnije, stanje na ovome prostoru nije znatnije mijenjalo, ako se ima u vidu da „od tog perioda pa sve do 1997. godine gradsko je naselje [Banovića] bilo bez ijednog objekta sakralne islamske arhitekture.“⁶² U pismu “grupe građana iz Banovića“ se kaže: „Na području općine Banovići postojale su tri džamije i to u Banovićima, Litvi i Treštenici. U Banovićima je oborena od strane rudnika uglja “Tito“ uz usmeno obećanje da će napraviti drugu, u Litvi je oborena u Martu 1953. godine takođe od strane rudnika, te sada postoji samo u Treštenici.

⁵⁹ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 177.

⁶⁰ ATKT, SK SRBiH, k. 1, f. 1 (1945-60). Dokument je uputio Sreski komitet KPJ Tuzla, broj: 471/48 od 28.05.1948, Preduzetnom komitetu KPJ. U potpisu za Sreski Komitet KPJ, Kobić Fadila. Dokumen je pisan štampaćom mašinom na papiru formata A4.

⁶¹ „Prema oficijelnim partijskim ocjenama, više je nego uočljivo da su ekonomske mjere protiv vjerskih zajednica imale za cilj slabljenje, ograničavanje, discipliniranje i u konačnici potpuno neutraliziranje njihovog djelovanja u društvu.“ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 174-175.

⁶² „Džamija u Banovićima sagrađena je prvi put 1937. godine, a 1953 godine porušile su je komunističke vlasti bivše Jugoslavije.“ O navedenom vidi više u: *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini 1882-2012: Monografija*, Sarajevo, 2013, 382.

Mekjteba je bilo 14. U tri su osn.[ovne] škole u tri čitaonice jedan eksproprisan 6 u ruševnom stanju a samo jedan u ispravnom stanju i ne zauzet. Dok su bili svi mekjtebi i džamije ipak su pojedini zaseoci klanjali teraviju u kućama jer su im putevi do džamije ili mekjteba bili nepodesni. U vakufskom povjerenstvu u Tuzli nam je rečeno da se teravija ne može klanjati nego u džamiji u kome bi slučaju nas 90 od sto ostalo bez teravije.

Mi svi dolje potpisani molimo naslov da nas uputi šta da radimo. Unaprijed se zahvaljujemo i pozdravljamo. S.F. – S.N.⁶³

Slijedi potpis trinaest građana, među kojima je mutevelija Bećir Imamović te nekoliko članova Džematskog medžlisa. Šestorica njih su svoje slaganje s navedenim pismom označili "pritiskanjem prsta".⁶⁴ Prema izgledu rukopisa kojim su se potpisali navedeni građani, kao i svjedočenja pritiskanjem prsta umjesto potpisa, vidi se da njihova pismenost nije bila na visokom nivou, ali svijest jeste. Vrijedna pažnje je njihova odlučnost, za to vrijeme i neočekivana hrabrost, u borbi za svoja građanska i vjerska prava. I pored toga što su im svi vjerski objekti dovedeni u defunkcionalno stanje, osim jedne džamije i jednog mekteba, oni su nastavili obavljati vjerske obrede u svojim kućama, iako je i takva njihova praksa često bila proskribirana od odanih "partijskih drugova", najčešće iz neposrednog komšijskog okruženja.

ZAKLJUČAK

Iz dokumenata korištenih u ovome radu, vidjeli smo da se novouspostavljena Država (DFJ/FNRJ) u prvim godinama poslijeratnog perioda suočila s nizom izazova, među kojima je i nedostatak prostora za otvaranje škola u svrhu narodnog prosvjećivanja. Arhivska građa partijske provenijencije (do)kazuje da je komunistička vlast znala da svoje ciljeve ne može ostvariti bez snažnog udara na vjerske zajednice koje su imale veliki utjecaj u narodu. Kao monopolistička država, s Komunističkom partijom na čelu, rigidno je posegnula za uzurpacijom mekteba kao osnovnih obrazovnim ustanovam Muslimana, i sakralnim simbolima njihovog identiteta. Iako su mnogi mektebi bili u trošnom stanju, najveći broj njih je konfiskovan i pretvoren u škole. Istodobno, na sve manifestacione vidove ispoljavanja vjere i vjerskih osjećanja, državna vlast je gledala s podozrenjem. Tako je Partija podstrekivala i pomagala ometanje

⁶³ ATKT, SK SRBiH, k. 1, f. 1 (1945-60). Dopis je uputila grupa građana iz Banovića Ulema-medžlisu u Sarajevu, 22.05.1954. godine. Dokument je pisan rukom, latiničnim pismom, na papiru formata A4, na jednoj stranici.

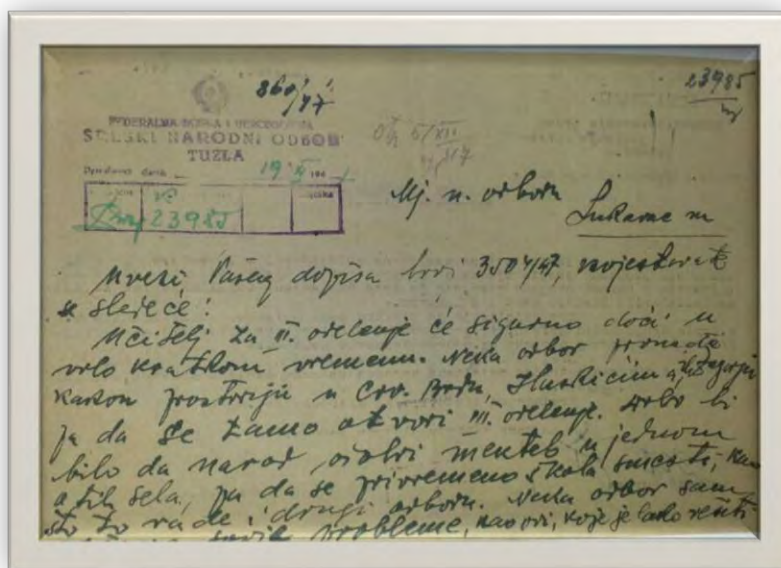
⁶⁴ Isto.

vjerskih skupova muslimana, kao što je bilo okupljanje na tradicionalnim dovištima. Hajke na vjerske predstavnike, proskribiranje hodža i drugih protagonista vjerskih aktivnosti unaprijed su bila planirana i smišljena. Bile su to samo neke od partijskih metoda u obračunu s vjerom i vjerskim zajednicama. Na taj način monopartijska komunistička vlast je (s)lomila jednu od najvažnijih institucija civilnog društva. Do kraja 1949. godine zatvoren je veliki broj objekata Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. *Samo u Tuzlanskoj oblasti zatvoreno je preko 250 mekteba.* Kakva je bila situacija na području Tuzle i njene okoline u periodu od 1947. do 1953. godine, dovoljni govori podatak da su u 14 od 20 tretiranih dokumenata donesene sljedeće mjere: Oduzeto je 16 mekteba i pretvoreno škole, za 6 mekteba se navodi da su u ruševnom stanju te da su van upotrebe, zatvorene su tri džamije i jedna medresa. Uz to, jedan dokument govori o ometanju pohađanja mekteba, pozivanju vjeroučitelja na odgovornost zbog učenja djece u mektebu, te po jedan o zabrani obavljanja skupnih molitvi (klanjanja teravih-namaz) osim u džamiji, ometanje vjerskih skupova na dovištima i ograničavanje kulturnog programa u dane Bajrama. Eklatantan primjer odnosa Države prema vjeri je pismo mutevelije Salke Hrnjića iz Devetaka u kojem kaže da ga Udba stalno poziva na odgovornost, a da je *bivši mutevelija Brišo Gegić* na pravdi Boga odležao godinu dana u zatvoru.

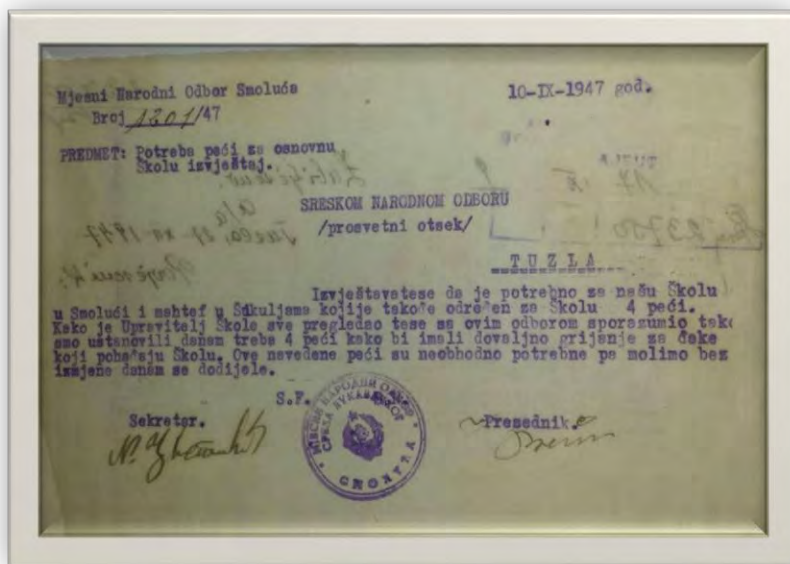
Nakon vremenske distance od šest decenija i više, pitanje je kako je Država mogla sprovesti tako brutalan odnos prema Muslimanima i njihovoj imovini i, ko snosi najveću političku i društvenu odgovornost. Jesu li Muslimani učinili što su mogli kako bi makar ublažili prekomjerna poniženja i devastaciju temelja njihovog identiteta. Na primjeru grupe građana iz Banovića, i mutevelije iz Devetaka, vidimo da se narod nije mirio s represivnom komunističkom politikom te da se opirao koliko je mogao i znao. Bez obzira na okrutne komunističke metode, svi se, ipak, nisu dali zastrašiti. Međutim, rijetki su bili muslimanski intelektualci, partijski aktivisti i državni službenici sa stavom, poput npr. Husage Čišića. Stoga, neki sociolozi i historičari smatraju da "Primarna odgovornost na svemu tome pada na komuniste Muslimane iz rukovodstva Partije, jer im je predratni revolucionarni put i udio u oslobodilačkom pokretu davao moralnu snagu da ustanu protiv toga. U svojoj suštini [takva praksa] bila je suprotna politici i stavovima koje su komunisti Bosne i Hercegovine formirali prije i u toku oružane revolucije o etničkoj strukturi Bosne i Hercegovine i Muslimanima..." (K. Suljević, *Nacionalnost Muslimana*, Rijeka 1981, 230-231). Ne treba gubiti iz vida da su mnoge direktive kojima je uzurpirana vakufska imovina, pa i mektebi, bile servilno potpisivane od Muslimana, kao vladinih činovnika, o čemu svjedoče i dokumenti navedeni u ovome radu.

Komunistički sistem je sve mjere sprovodio smišljeno i perfidno, pomoću restriktivnih ustava i zakona, zabrana i ograničavanja (vjerske nastave), finansijskim pritiscima i oduzimanjem imovine putem eksproprijacije i agrarnih reformi, zastrašivanjem, morbidnim difamiranjem i procesuiranjem uglednih ljudi, kako bi ih odvojili od naroda. Ipak i pored neograničene monopartijske moći i propagande koju je Partija imala u svojim rukama, i impertilno sprovodila, vrijeme je pokazalo da vjera nije iščezla, i da duh Bošnjaka nije zamro. Unatoč tako snažnim državnim represalijama i prevalirajućoj komunističkoj politici, Bošnjaci se nisu odrekli ni svoje vjere ni svoga identiteta. Ako se to nije desilo u tako teškim danima, zašto bi se to desilo danas, ili sutra?

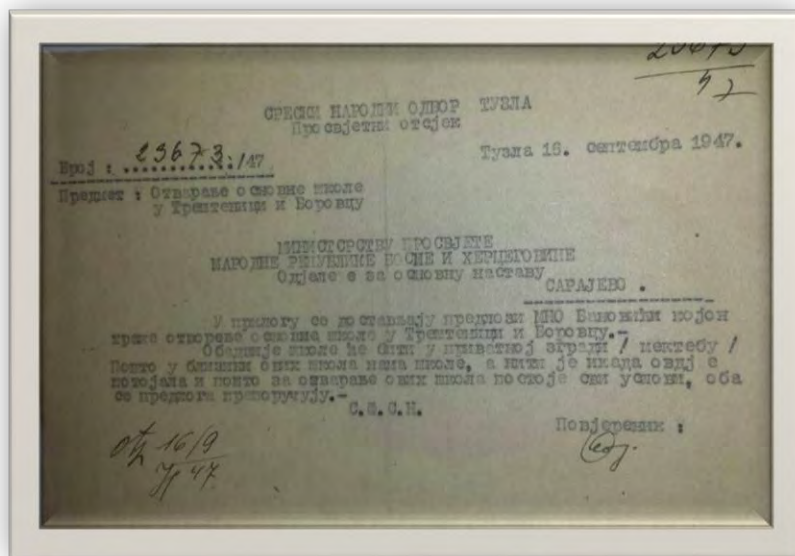
PRILOZI

Prilog 1: ATKT, SNOT, k. 93, f. 2, dok. broj: 23985, 19.11.1947. Dokument je uputio Sreski narodni odbor Tuzla Mjesnom narodnom odboru Lukavac m[uslimanski].

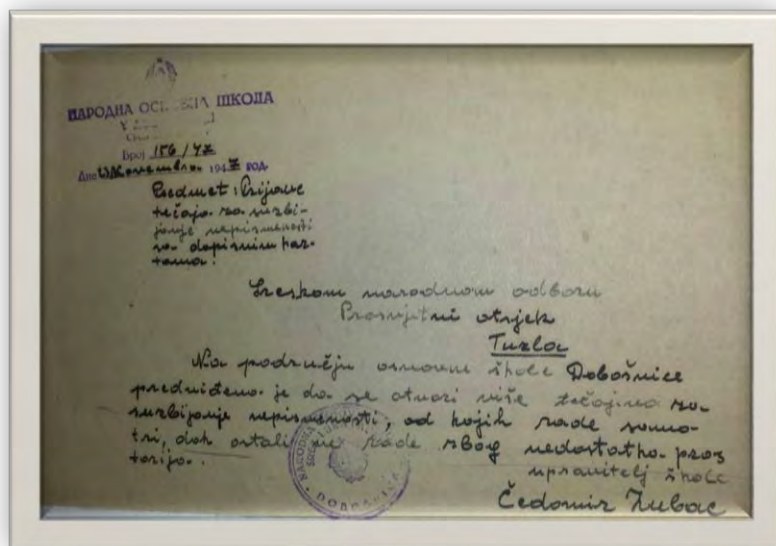
Prilog 2: ATKT, SNOT, k. 93, f. 1. Dokument koji je uputio Mjesni narodni odbor Smoluća Sreskom narodnom odboru Tuzla, broj: 1201/47 od 10.09.1947. godine.

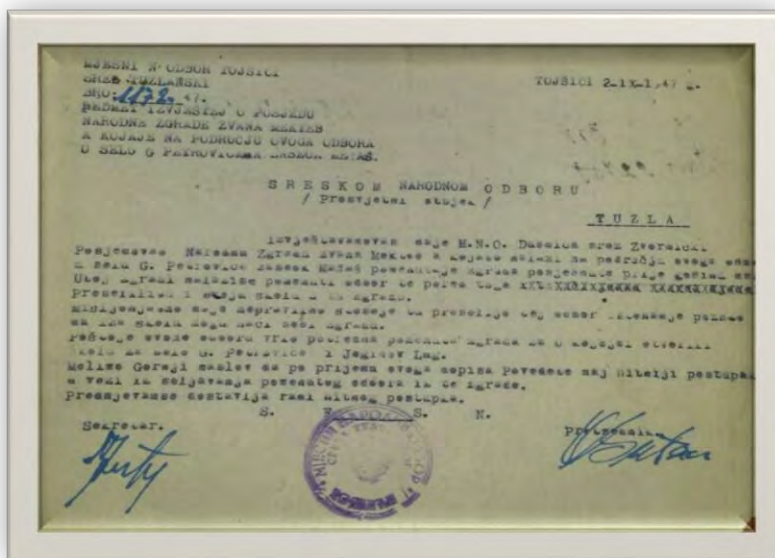
Prilog 3: ATKT, SNOT, k. 93, f. 2. Dokument koji je uputio Sreski narodni odbor Tuzla Ministarstvu prosvjete NR BiH, broj: 23673/47 od 16.09.1947. godine. Predmet: Otvaranje osnovne škole u Treštenici i Borovcu.

Prilog 4: ATKT, SNOT, k. 93, f. 2, dok. broj: 1275/47 od 29.IX.1947. godine. Dokument je uputio Mjesni narodni odbor Tojšići Sreskom narodnom odboru Tuzla.

Prilog 5: ATKT, SNOT, k. 93, f. 2. Dokument koji je uputila Narodna osnovna škola u Dobošnici Sreskom narodnom odboru Tuzla, broj: 156/47 od 23.11.1947. godine.

Prilog 6: ATKT, SNOT, k. 93, f. 2, dok. broj: 1178/47 od 02.09.1947. godine. Dokument je uputio Mjesni narodni odbor Tojšići Sreskom narodnom odboru Tuzla. Predmet: Izvještaj o posjedu narodne zgrade zvane mekteb...

USURPATION OF RELIGIOUS SCHOOLS (MEKTEB) AS A REFLECTION OF NEGATION OF BOSNIAK IDENTITY IN THE POSTWAR PERIOD OF THE NEW YUGOSLAVIA IN THE EXAMPLE OF TUZLA AND ITS SURROUNDINGS

Abstract: The new, socialist Yugoslavia, with the Communist Party at its head, advocated radical clearing with all the recurrences of the retrograde civic past, and the creation of a "new socialist man". In the State of proclaimed fraternity and unity, the national identity of Muslims in the postwar years was perfidiously disputed, although it was explicitly confirmed in all documents during the national liberation struggle. The political challenge of the Muslim national identity had severe and far-reaching consequences. A number of measures brought by the new state power, in order to weaken and marginalize the religion, a large number of religious and cultural objects of Muslims, and above all religious school (Mekteb), was confiscated and converted into national schools. The usurpation of religious schools was in close correlation with denial of Muslim identity and denial of basic civil rights. The paper dealing with such a sensitive

national issue conceived and substantially relied on 20 original documents from the Tuzla Canton Archives that apodictically testify about the relationship of the communist authorities towards the Muslims and their spiritual needs and material goods.

Keywords: *New Yugoslavia, Muslims / Bosniaks, identity, Communist Party, Tuzla and its surroundings, religious school, usurpation and confiscation.*